

**Лаврут О.О.**

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

## АКТИВНІСТЬ ШКОЛЯРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – НАПРИКІНЦІ 1980-Х РР.

*Активність школярів зумовлена особливостями розвитку періоду дитинства, якому притаманні ігрова, пошукова, дослідницька, художня та інші види діяльності. Вони можуть ініціювати власні практики, або ж цим займаються дорослі. Саме в цих закладах освіти учні проводили найбільше часу, тому долучення їх до різнопланової роботи є цілком логічним. У них розвивалися здібності, нахили, таланти. Період від другої половини 1940-х до кінця 1980-х рр. був динамічним у цьому плані. Дітей необхідно було долучити не лише до класної, а й поза-класної та позашкільної діяльності, що пояснювалося необхідністю зайнятості їх та їхніх батьків, з іншого боку, держава намагалася вплинути на їхню свідомість, створюючи подібні заклади. Але діти через свій вік могли і не здогадуватися про це та з відповідальністю ставилися до власної справи. Серед заходів зазначимо олімпіади з навчальних предметів, змагання-конкурси. Перші були спрямовані на з'ясування передусім рівня інтелектуального розвитку школярів і носили локальний, обласний, республіканський, всесоюзний характер. Особливих обертів вони набули в кінці 1950–1960-х рр. Ті критерії без ідеологічного забарвлення, які були притаманні зазначеному періоду, дійшли децю у видозміненому вигляді й дотепер. Масштаби змагань залишаються. Учні привчали до відповідальності з дитинства, що виявлялося в чергуванні у класах, дотриманні встановлених норм і правил поведінки, високих показників у навчанні. Вони оголошували «бій» прогульникам, школярам, які не виконували власних обов'язків. Зовнішній вигляд школярів також мав відповідати «достойному радянського учня». Найбільш поширенішими формами культурно-масової роботи були організація учнівських вечорів, дитячих ранків, спортивних змагань, ігор, концертів, бесід, конкурсів, виставок, екскурсій і походів. Школярі брали участь у виставках малюнків, декоративно-ужиткового мистецтва, і кожен регіон показував власний самобутній розвиток, використовуючи різні техніки та матеріали, на який був багатий край.*

**Ключові слова:** школа, учні, педагоги, УРСР, змагання, конкурси, олімпіади, світогляд.

**Постановка проблеми.** Шкільна освіта у другій половині 1940-х–наприкінці 1980-х рр. пережила декілька реформ. Вони мали на меті вдосконалення системи через пошук різних шляхів. Учнівство при цьому виступало важливим елементом. Воно не лише повинно було займатися безпосередньою навчальною діяльністю, а й демонструвати високі показники. Дітей долучали до змагань та конкурсів, де вони проявляли себе і підносили престиж школи. Сьогодні вимагає активних, креативних, конкурентноздатних особистостей, формування яких починається фактично зі шкільної ланки. Тому досвід вивчення цього питання заслуговує на увагу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідники звертали увагу на різні аспекти даної проблеми. О. Вільхова розглядала питання організації і проведення конкурсів, оглядів і фестивалів засобами народної хореографії, віковою категорією в її доробку стали молодші школярі [1, с. 206–217]. У роботі показаний принципи

добору суддів, грошові винагороди переможцям і їхнім наставникам. Авторка зазначає, що систематичне проведення подібних заходів стало в УРСР традицією, яка дала можливість цілісно простежити розвиток дитячої народної хореографії від другої половини 1940-х до 1990-х рр. Дослідниця наголошує, що відсутність системної навчально-виховної роботи в дитячих хореографічних гуртках, пожвавлення діяльності переважно відбувалося перед самими заходами. Н. Слюсаренко презентує це питання в контексті трудового виховання у 1970–1980-ті рр. Авторка звернула увагу на конкурси технічної творчості, юних швачок тощо [22]. О. Лаврут висвітлила окремі питання з позиції організації освітньої діяльності школярів у перше повоєнне десятиліття [17, с. 35–37]. С. Тукшин зосередився на інтелектуальних змаганнях з математики на теренах СРСР. Він зазначає, що метою їх проведення стали підвищення зацікавленості школярів до предметів, виявлення обдарованих дітей і долучення їх до занять, виявлення учин-

телів до роботи з таким дітьми і вивчення досвіду педагогів задля їх розповсюдження [24, с. 5–12].

**Постановка завдання.** Незважаючи на презентативність історіографії окремих питань зазначеної проблеми, все ж вона носить фрагментарний характер, тому на порядку денному стоїть завдання вивчити активність школярів у другій половині 1940-х – наприкінці 1980-х рр.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Навчання учнівства теж є працею. У СРСР і УРСР, зокрема, до цього ставилися в буквальному сенсі, й особливо з другої половини 1950-х рр. поширилися практики, спрямовані на його вдосконалення. Двигуном цього процесу були передовики – учасники руху трудящих СРСР за комуністичне ставлення до праці та за виховання людини комуністичного суспільства. У 1959 році на XXI з'їзді КПРС тодішній секретар ЦК ВЛКСМ В. Семичасний у своєму виступі зазначив, що молоді належить не тільки будувати комуністичне суспільство, але й жити в ньому. Випускники шкіл мали входити в життя активними і свідомими трудівниками, вільними від пережитків минулого, для яких праця перетворюється в першу життєву потребу [27].

У Постанові ЦК КП України «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР» від 8 грудня 1966 р. наголошувалося, що головними завданнями школи стало надання учням міцних знань з основ наук, підготовка молоді до життя та до вибору професії. Водночас Міністерство освіти УРСР не вживало належних заходів щодо подолання невідповідності навчальних планів і програм сучасному рівню наукових знань, що передбачало усунення переваження школярів обов'язковими навчальними заняттями, яке негативно позначалося на глибині й міцності знань учнів та їхньому здоров'ї. Педагоги не завжди враховували їхні індивідуальні особливості. У процесі розроблення програмового і навчально-методичного забезпечення необхідно було привести зміст освіти у відповідності до вимог розвитку науки, техніки і культури, забезпечивши наступність у вивченні основ наук за роками навчання, початок систематичного викладання основ наук [21]. Постанова Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів Української РСР «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді й поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» від 10 липня 1984 р. наголошувала на посиленні зв'язку викладання природничих і гуманітарних дисциплін з життям, розумінні дітьми навколишнього світу [20].

Для стимулювання учнівської діяльності у січні 1947 р. галузеве міністерство запровадило різні конкурси та олімпіади. Прикладом останньої стала республіканська олімпіада юних фізиків та хіміків, у якій взяли участь понад 4800 осіб. Уперше в 1947 р. проведені районні, міські, обласні й республіканські зльоти юних туристів, олімпіади дитячої творчості. Щоб стати їхнім учасником, треба було мати високі показники в навчальній діяльності, поведінці, знати і виконувати «пісні й вірші про нашу Соціалістичну Батьківщину та її вождів, про героїчну Радянську Армію і Військово-морський та повітряний флот, про героїв Великої Вітчизняної, кращі класичні літературні, драматичні, музичні вокальні та інструментальні твори». Основою репертуару була творчість радянських письменників, композиторів, художників, зразки класичної спадщини та творчість народів СРСР [18, с. 112].

У 1960-х рр. з'явилися спеціалізовані школи та школи-інтернати при найбільших університетах СРСР, у тому числі й у Києві. Поряд із журналом «Математика у школі» почав виходити фізико-математичний журнал «Квант». У 1959 р. СРСР почав брати участь у міжнародних олімпіадах з математики. Їхні результати суперечили Всесоюзним, що спонукало СРСР більше і якісніше приділити увагу освітній підготовці учасників. У 1967 р. на зборах організаторів найбільших на той момент олімпіад було розроблено Положення про всесоюзні олімпіади школярів. Саме з того року стали проводитися Всесоюзні олімпіади з математики, фізики та хімії. Рівень завдань ускладнювався. Система розвитку інтелектуальних змагань у той момент набирала обертів: з'являлося все більше заочних змагань, відкривалися школи з поглибленим вивченням предметів, організовувалися літні школи (у тому числі в знаменитому «Орленя») [24, с. 5–12].

У 1988 р. у Свердловську відбулася перша всесоюзна олімпіада з інформатики. Місто проведення було вибрано не випадково: у багатьох школах уже були встановлені комп'ютери «Роботрон-1715». На змагання приїхали 80 школярів з усіх союзних республік (причому число учасників від кожної республіки залежало від загальної кількості школярів у ній). Олімпіада складалася з теоретичного туру, на якому учасникам давалися чотири завдання, і машинного, на якому потрібно було вирішити два завдання на комп'ютерах, допускалося використання мов Паскаль і Бейсик. В організаторів виникли проблеми під час перевірки робіт: до цього треба було залучити велику

кількість фахівців, оскільки всі тести запускалися вручну в присутності учасників. Повністю автоматизована дана процедура почалася лише десять років потому [13].

Олімпіади з біології в УРСР проводяться з 1950-х років. Основним її завданням на той час була перевірка знань учнів про конкретні рослини та тварини. Надалі коло завдань розширювалося в бік більш складних галузей біології: генетики, біохімії, біофізики, молекулярної біології, еволюційного вчення тощо. З 1973 р. за рішенням Міністерства освіти УРСР почали проводити біологічні республіканські олімпіади, які до 1988 р. чергувалися з хімічними. У 1990 році вперше було проведено Всесоюзну олімпіаду з біології у м. Батумі, учасниками якої були й українські школярі [14].

Саме з метою розвитку у школярів зацікавленості до поглибленого вивчення дисциплін, підведення підсумків роботи гуртків, факультативів і шкільних товариств серед дітей проводили олімпіади (у листопаді кожного року). До шкільного етапу долучали педагогів, членів журі, які готували тексти завдань та затверджувалися директорами шкіл. У завданнях олімпіад та конкурсів з математики, фізики, астрономії, хімії, біології, креслення, мистецтва і правознавства включали питання експериментального та практичного спрямування; з української мови та літератури – назви творів, завдання з теорії мови й літератури, аналіз тестів; з іноземних мов – аудіювання, роботу з текстом, бесіди за програмними текстами тощо. На виконання письмових завдань і конкурсних творчих робіт виділяли 3 години, на іноземну мову – 1 годину. На міські та районні олімпіади запрошували переможців шкільних: з образотворчого мистецтва – учнів 5–7 класів, математики – 7–11, української мови та літератури, хімії, біології, географії – учнів 8–11, правознавства – 9–11, з іноземної мови, креслення – 8–10, з основ інформатики й обчислювальної техніки – 10–11 та астрономії – 11 відповідно. Міські та регіональні олімпіади і конкурси проходили у грудні – січні вже наступного календарного року [4, арк. 116].

З метою залучення творчої молоді та розкриття її потенціалу школярів запрошували безпосередньо до місця проведення заходів, забезпечуючи їх матеріально. Так, Заступник Міністра освіти УРСР І. Хоменко звернувся до завідувача Харківського облвню М.М. Тураша із пропозицією приїхати на XII республіканський семінар літературно обдарованих старшокласників та семінар керівників літературних гуртків загальноосвітніх шкіл, який відбувся у м. Києві з 24 до 30 березня

1974 р. Запрошували учителя середньої школи № 47 м. Харкова Банчукова Револьда Володимировича зі школярками: Тараненко Олею, ученицею 10 класу середньої школи № 1 м. Дергачі та Єлагіною Людмилою, ученицею 10 класу середньої школи № 38 м. Харкова. Кожна учениця мала взяти із собою надруковану збірку своїх творів у 2-х примірниках. Облвно забезпечувало учасників квитками на проїзд у два кінці й добовими з розрахунку 1 крб. 43 коп. на харчування та 50 коп. на гуртожиток [12, арк. 15].

У школах діти за сприяння дорослих створювали власні комітети, які займалися питаннями навчальної діяльності, контролюючи успішність учнів, дотримання санітарно-гігієнічних навичок і культури поведінки, участь дітей у конкурсах [7, арк. 32]. Проводили конкурси на краще оснащення кабінетів фізики, хімії, біології [3, арк. 30]. Учнівські комітети шкіл слідкували за успішністю школярів, опікувалися питаннями бережливого ставлення до електроенергії, води, санітарного стану школи [11, арк. 186]. Класи чергували по черзі згідно зі складеним графіком. Між учнями чергового класу розподілялися місця чергування: коридори, біля входу, на пришкільній садибі, на подвір'ї та у класах [8, арк. 247]. Чергування наприкінці дня перевіряв черговий учитель або представник адміністрації. У школах запроваджували й самообслуговування. Учні утримували в чистоті свої класи, майстерні, кабінети та шкільні подвір'я. А задля заохочення школярів «вручався перехідний вимпел за зразкову чистоту». Самообслуговування тут відбувалося й під час роздачі гарячих сніданків. Учні 5–10 класів щоденно займалися сухим і вологим прибиранням класних кімнат і робочих місць два рази щотижня, ділилися на групи, мили підлогу у своїх класах, у майстернях та кабінетах. Учні утримували шкільні кролеферми, самообслуговували себе, доглядаючи за одягом і взуттям, вдома – утримуючи своє робоче місце і ліжко. Старшокласники організували шефство над молодшими школярами, що формувало в них почуття відповідальності, долученості до праці на рівні з дорослими, а менші діти наслідували приклад старших [5, арк. 49].

Діти допомагали іншим учням підготуватися до олімпіад, оголошували «бій» прогульникам, запізненням, пропускам уроків і порушенню дисципліни. Учні здійснювали «рейди» з перевірки домашніх завдань, стану щоденників та зошитів, зовнішнього вигляду школярів, чистоти класів, зберігання меблів та посібників, виконання режиму дня і боротьби з негативною поведінкою

та шкідливими звичками. Діти брали участь у Всесоюзному дні дублера, який допомагав їм знайти свою улюблену справу, виховував почуття людяності та відповідальності, у Всесоюзному поході за економію і бережливість [11, арк. 194].

Найбільш поширенішими формами культурно-масової роботи були організація учнівських вечорів, дитячих ранків, спортивних змагань, ігор, концертів, бесід, конкурсів, виставок, екскурсій і походів. Серед них такі: «Жити, вчитись і працювати, як заповів великий Ленін», «Релігійні обряди і наука», «У нас в гостях бригада комуністичної праці», «Два світи, два дитинства», «У світі казок», «Поговоримо про митців Львова», «Цікаво знати», вечір проводів піонерів у комсомол. Випускали усні журнали, проводили шахово-шашкові змагання в піонерських дружинах, змагання в програмі перших піонерських спортивних ігор [5, арк. 61].

Клуби старшокласників, комітети комсомолу, учками здійснювали й певну роботу з етичного та естетичного виховання [8, арк. 244]. Зокрема, естетичне виховання здійснювалося у школах у 1960/1961 н. р. у світлі вимог ХХІ з'їзду партії та «Закону про народну освіту» у всій різноманітності – як під час уроків, так і в позакласній і позашкільній роботі. Велика увага зверталася на зовнішній вигляд шкільних приміщень і впорядкованість шкільних садиб [8, арк. 223]. Більшість шкіл мали привабливий вигляд, їх було побілено, навколо них розбито клумби, насаджено дерева, кущі, замощено доріжки, поставлено огорожі, насаджено квітники. «Добре оформлені школи зсередини – вони оздоблені стендами, картинами, портретами керівників партії та уряду». Виставки у школах були оформлені під лозунгами: «Історія мого життя – це частина історії мого народу», «У радянській сім'ї, сильній, вольній, новій, ми тебе не забули, Тарасе!», «Вічно живий у пам'яті народній». Учні випускали номери власних літературних газет, альбомів та журналів. На Шевченківські дні проводили читацько-літературні, мистецькі конкурси: читців, театралізацій, бандуристів, ігри-вікторини тощо. Учителі мов та літератури проводили письмові роботи на теми: «Здійснення мрій Шевченка у наш час», «За що я люблю Шевченка», «Улюблені герої з творів Шевченка», «Як радянський народ шанує пам'ять Кобзаря». Проводилися конкурси на кращий твір, малюнок, присвячених Т. Шевченку. У деяких закладах учні вишивали портрети діяча, сцени з його творів та їхніх героїв [8, арк. 230].

Кожен рік проходив огляд художньої самодіяльності, де представляли хоріві, солові співи, хореографічні виступи і художнє читання. При школах працювали й гуртки образотворчого і прикладного мистецтва. Проводили конкурси на кращий учнівський малюнок, фотомонтаж, українську художню вишивку. Зокрема, серед малюнків виділяли ілюстрації на теми легенд і казок: «Пісня про Віщого Олега», «Вітязь на розпутті» в дусі єдності «руського народу», демонструючи силу і міць держави, яку уособлювали ці герої; портрети літераторів; теми природи: «Осінь», «Лісовий концерт» [5, арк. 53].

Організовували виставки, картинні галереї, музичні лекторії, вечори на різноманітну тематику: «Як розуміти музику», «Українська народна творчість», «Могутня кучка», «Художники-передвижники», «Про культуру поведінки радянського школяра». У середній школі № 37 м. Миколаєва працювало «Товариство любителів мистецтва», де діти знайомилися із творчістю митців, створили картотеку з описом зібраних матеріалів, бібліотеку про життя і творчість художників, збрали 600 картин, оформили 6 залів (у класах) картин російських і західних художників за історичними періодами. Художньо-естетичне виховання потребувало також зусиль, і результати були позитивними [8, арк. 245]. У м. Харкові у 1958 р. відбулася кушова олімпіада з танців школярів Харківської, Сумської, Полтавської і Кіровоградської областей. Серед репертуару були виконання «Полтавського гопака», молдавського танцю «Жок», угорського «Чардашу» і гра на бандурах. У деяких закладах створено ансамблі сопілкарів, які збирали і виконували українські народні пісні [25, с. 2].

У тому ж році в Києві пройшла ХІІ республіканська виставка художньої творчості учнів шкіл УРСР, організована Міністерством освіти УРСР. На ній експонувалися роботи з образотворчого та прикладного мистецтва. На ній переважав малюнок, тісно пов'язаний з тогочасною дійсністю. Національна форма в образотворчому мистецтві яскраво позначилася на декоративній вишивці, в різних формах і прийомах якої виявлено багато творчої винахідливості. Виставка продемонструвала, що в республіці художнє виховання дітей займало провідні позиції в освітньому процесі. Але на виставці було дуже мало робіт учнів сільських шкіл. Що ж заважало розгортанню художнього виховання з образотворчого мистецтва в селах і містах УРСР? По-перше, брак досвідчених педагогів-фахівців, які б керували цією справою, по-друге, відсутність навчально-методичної бази,

що узагальнювала би кращий досвід художнього виховання школярів.

Велику послугу всім, хто займався художнім вихованням дітей, зробило би видавництво «Радянська школа», коли би склало альбом представлених на виставці кращих зразків художньо-творчої практики дітей з малюнка, живопису, ліплення, різьблення по дереву й каменю тощо. Такий альбом наочно показав би, якою повинна бути робота в гуртках і студіях образотворчого мистецтва. Для поліпшення художнього виховання школярів потрібно було створити в кожному районному центрі методичний кабінет з питань художнього виховання, роботою якого мав керувати педагог зі спеціальною художньою освітою [23, с. 4].

На Івано-Франківщині діти також долучилися до цього. Так, у місті Долина учні художньої школи, неодноразові учасники міжнародних, все-союзних і республіканських виставок, підготували серію робіт на всесоюзний конкурс дитячого образотворчого мистецтва «Моя Батьківщина – СРСР», присвячений 60-річчю утворення СРСР і 60-річчю заснування Всесоюзної піонерської організації імені В. Леніна. У ній взяли участь діти від 5 до 15 років. При цьому наголошували, що роботи мали бути ширими, самостійними і демонструвати талант учасника або учасниці [19, с. 4]. Учні надсилали власні малюнки, роботи декоративно-ужиткового мистецтва: ткацькі, вирізьблені по дереву, сплетені з лози, соломи, бісеру, зліплені із глини чи пластиліну [4, арк. 31].

З метою забезпечення організованого і змістового проведення III Всесоюзного фестивалю народної творчості у школах та дошкільних закладах, підвищення активності учнів, участі в перебудові й розвитку сфер суспільства, подальшого підйому їхнього духовного рівня, вивчення культурної спадщини народу, проведення дозвілля провели огляд, який був приурочений до XXVIII з'їзду КПРС, 120-ї річниці з дня народження В. Леніна та 45-річчя Перемоги. Виступали хорові, танцювальні, драматичні колективи, агітбригади, інструментальні ансамблі, духові оркестри, фольклорні колективи, ансамблі бального та сучасного танцю, майстри художнього слова тощо [4, арк. 7]. Після закінчення конкурсу за активну участь нагороджували туристичними путівками, кошти на які могли виділяти батьківські комітети або за рахунок економії асигнувань за рік. Тобто художньо-естетичний напрям розвитку дітей був важливим і колоритним. Проте тематика виступів і змагань була обмеженою і не

виходила за рамки встановленого ідеологічного регламенту [4, арк. 84].

Значу увагу приділяли й навичкам читання, розширенню світогляду дітей. Майже не було таких учнів, які б не були записані до бібліотек: шкільних, міських тощо. Читачами стало і молодше, і старше покоління, для яких видавався різножанровий літературний продукт. Держава намагалася задовольнити уподобання багатьох, хоча читацькі смаки були різними. Через змістове наповнення та візуалізацію контенту в юної аудиторії формували позицію позитивного до навколишнього «свого» і ворожого «чужого». Вже на початку 1950-х років бібліотеки відкрили двері для своїх читачів. Так, у квітні 1950 р. в Одесі відкрилася міська дитяча бібліотека з фондом у 7300 книг, у Дніпропетровську публічна бібліотека організувала міжміський бібліотечний абонемент. Читачі міста отримали можливість діставати літературу з різних бібліотек і книгосховищ Української РСР та інших республік. У травні 1950 р. вийшов перший номер нового дитячого журналу ЦК ЛКСМУ «Піонерія» двома виданнями – українською й російською мовами. У квітні 1952 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про заходи з поліпшення роботи масових бібліотек УРСР». У липні – на початку серпня в приміщенні спецфонду Львівської бібліотеки АН УРСР бригада працівників обкому партії знищила більшість «націоналістичних, антирадянських» експонатів Музею українського мистецтва (картини, малюнки, скульптури). Деякі з картин були повернуті назад у відділ спецфонду Музею, серед них – група портретів генералів і офіцерів [18, с. 91].

Бібліотекари проводили масові заходи, школи було укомплектовано підручниками, але неповністю, та літературою. Проте робота проводилася в деяких закладах недостатньо, свідченням чого стало здійснення незначної кількості або й зовсім відсутність читацьких конференцій, не організовано позакласне читання учнів з різних предметів. Плани роботи у школах теж були відсутні. Діяльність бібліотек іноді зводилася до безсистемного обміну книжок. Вони не були устатковані необхідними меблями, книги лежали на підлозі, фонди могли розміщуватися у класах, канцеляріях, вестибюлях та коридорах. Взимку бібліотеки могли не опалюватися. Поряд із цим фахівці бібліотек не були обізнані власне з методикою бібліотечної справи, погано знали дитячу літературу, не мали досвіду проведення масової роботи. Районні відділи народної освіти не виконували розпоряджень обласно у справі організа-

ції проведення семінарів зі шкільними бібліотекарами. На місцях не проводили іноді січневі та серпневі конференції для цієї категорії працівників [6, арк. 22–23].

Наказ Міністра освіти УРСР І. Білодіда «Про популяризацію і організацію передплати Дитячої енциклопедії АПН РРФСР, що її перевидас українською мовою видавництво «Радянська школа» від 11 червня 1959 р. зазначав про те, що було видано українською мовою Дитячу енциклопедію, розраховану на школярів середнього і старшого віку. Основним завданням енциклопедії стало, не повторюючи матеріалу підручника, розширити світогляд учнів і поглибити їхні знання шляхом ознайомлення з найважливішими явищами та законами природи і суспільного життя, сприяння «школі та сім'ї у формуванні марксистсько-ленінського світогляду в дітей, виховувати в них почуття радянського патріотизму, любов до праці і знань, допитливість, готувати всебічно розвинених, активних будівників комунізму». Дитяча енциклопедія видавалась у десяти багатоілюстрованих томах і охоплювала всі основні галузі людських знань. Принцип розміщення матеріалу в книзі – тематичний. Кожний її том містив відомості, які подавались у вигляді популярних статей і нарисів. У створенні енциклопедії брали участь учені, письменники, педагоги. У книготоргових магазинах почалась їх передплата. Для кожної області був установлений її ліміт. Вартість одного тому становила 28 карбованців. Через шкільні бібліотеки відбувалося не лише забезпечення навчально-методичною, художньою літературою, але й ідеологічна «проробка» учнів та педагогів [26, арк. 13].

Долучившись до цього, діти школярі й педагоги ставали учасниками вікторин «Що? Де? Коли?», конкурсів ерудитів, захистів читацьких формулярів [11, арк. 194]. Діти брали участь у республіканському конкурсі «Живи, книго!». Учні створювали власні «пости бережливих», які перевіряли підручники, художню літературу, долучали дітей та й самі ремонтували їх. Після того вивішували «блискавки» під назвою «Добрі господарі» або «Погані підручники», оформлювали стінгазети: «Книжчині скарги», «Колючки», даючи матеріал у «Комсомольський прожектор». У вестибюлях шкіл могли стояти фотовітрини «Книжчині кривдники» та «Книги вдячні їм» [6, с. 2]. Протягом березня 1974 р. в УРСР відбувався конкурс «Золоті руки», де взяли участь 60% усіх школярів. Результати оголошували на піонерських та комсомольських лінійках. Декілька разів щороку організовували виставки найкращих та

найгірших підручників. Педагоги організовували й бібліотечні уроки. Два рази на рік відбувалася перевірка читацьких формулярів, яка виявляла активність читачів, їхні уподобання тощо. Учні молодших класів нагороджували художньої літературою, старших – туристичними походами та екскурсіями [10, арк. 12].

Влітку діти також були зайняті. Їхнє дозвілля носило керований характер [8, арк. 248]. Недарма літні канікули називали «трудою п'ятою». Однією з форм роботи з дітьми влітку стала організація піонерських загонів при будинкоуправліннях та рад громадськості по роботі з дітьми, чому сприяла й діяльність голів жіночої ради будинкоуправлінь та громадських активістів. Вони облаштовували піонерські кімнати, бібліотеки, надавали настільні ігри, спортивний інвентар, туристське спорядження. Зокрема, в Житомирі протягом червня – серпня 1964 р. провели олімпіаду здоров'я «Олімпійський трамплін». Проходили й змагання вулиць із різних видів спорту: футболу, волейболу, баскетболу, тенісу, роботою чого в основному керували Палади піонерів [2, арк. 7–8].

Оскільки школярі були й учасниками виробничих бригад, то також удостоювалися нагород. Членів учнівських виробничих бригад, нагороджених за відмінну роботу на жнивях 1977 р. медалями, запросили до столиці УРСР [16, с. 4]. Діти зустрічалися з очільниками міністерств: освіти, сільського господарства та раднаргоспів. Учні відвідали Київський філіал Центрального музею В. Леніна, Республіканську станцію юних натуралістів, побували на ВДНГ УРСР та в АН УРСР. Вони зустрічалися і з делегатами комсомольських з'їзтів, побували на вечорах та фестивалях «інтернаціональної дружби», присвячених XI Всесвітньому фестивалю молоді і студентів у Гавані. Вони мали можливість і позмагатися між собою у предметних олімпіадах, конкурсах на вибір майбутньої професії, долучитися до тижня музики для дітей і юнацтва, зональних турів V республіканського конкурсу сучасних масових танців [9, арк. 150–151].

**Висновки.** Отже, учні брали участь у шкільній та позашкільній діяльності, де демонстрували свої знання, вміння та досягнення. Заходи носили різноплановий характер і були спрямовані на презентацію звершень у художньо-естетичному, інтелектуальному та інших напрямках виховання. Школярі брали участь у виставках малюнків, декоративно-ужиткового мистецтва, де кожен регіон показував власний самобутній

розвиток, використовуючи різні техніки та матеріали, на які був багатий край. Саме на таких заходах діти демонстрували все різнобарв'я українців, іще раз наголошуючи на праві свого існування та несхожості з іншими республіками, підкреслюючи належність саме до українського, наперекір радянському. Все ж деякі школи не брали участі в конкурсах, які були оголошені

ЦК ЛКСМУ та Міністерством освіти УРСР. Відсутність або запізнення нормативного забезпечення їх організації, незацікавленість педагогів та адміністрації закладів негативно впливали на активність їхніх учасників. Перспективою нашого дослідження може стати компаративний аналіз питання в порівнянні з іншими республіками колишнього СРСР.

#### Список літератури:

1. Вільхова О. Огляди, конкурси, фестивалі як форми виховання молодших школярів засобами народної хореографії в Україні (1945–1991 рр.). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 1 (65). С. 206–217.
2. Державний архів Житомирської області. Ф. Р 2929. Оп. 1. Спр. 194. 49 арк.
3. Державний архів Запорізької області. Ф. Р 4492. Оп. 1. Спр. 27. 30 арк.
4. Державний архів Запорізької області. Ф. Р 4492. Оп. 1. Спр. 421. 136 арк.
5. Державний архів Львівської області. Ф. Р 163. Оп. 4. Спр. 714. 76 арк.
6. Державний архів Миколаївської області. Ф. Р 2817. Оп. 1. Спр. 200. 94 арк.
7. Державний архів Миколаївської області. Ф. Р 2817. Оп. 1. Спр. 201. 32 арк.
8. Державний архів Миколаївської області. Ф. Р 2817. Оп. 2. Спр. 73. 313 арк.
9. Державний архів Миколаївської області. Ф. Р 3098. Оп. 1. Спр. 401. 156 арк.
10. Державний архів Миколаївської області. Ф. Р 91. Оп. 2. Спр. 537. 31 арк.
11. Державний архів Одеської області. Ф. Р 3107. Оп. 1. Спр. 424. 194 арк.
12. Державний архів Харківської області. Ф. Р 4695. Оп. 7. Спр. 374. 32 арк.
13. Долго ли, коротко ли: история олимпийского движения. URL: <https://olimpiada.ru/article/687> (дата звернення: 26.05.2021).
14. Історія біологічного олімпійського руху в Україні. URL: <http://www.biology.org.ua/index.php?chapter=olimp&subj=main&lang=ukr> (дата звернення: 26.05.2021).
15. Книги Чорнобай Л. Наш друг – книга. *Радянська освіта*. 1981. № 52. С. 2.
16. Кор. РАТАУ. Канікули, весела пора. *Радянська освіта*. 1978. № 19. С. 4.
17. Лаврут О. Організація освітньої діяльності школярів УРСР у другій половині 1940-х–початку 1950-х років. *Едитрансформація: гуманітарна складова як чинник формування сучасного правоохоронця та правознавця* : матеріали Круглого столу, приуроченого до 60-річчя Донецького юридичного інституту МВС України, м. Маріуполь–м. Кривий Ріг, 25 березня 2021 року. Маріуполь : ДЮІ МВС України, 2021. С. 35–37.
18. Лікарчук І.Л. Міністри освіти України : монографія : у 2 т. Київ : Видавець Ешке О.М., 2002–2010. Т. 2 (1943–2007). 2010. 586 с.
19. Мигович В. Фотоінформація. *Радянська освіта*. 1981 р. № 81. С. 4.
20. Постанова Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів Української РСР «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» від 10 липня 1984 р. № 281 зі змінами і доповненнями, внесеними постановами Центрального Комітету Компартії України і Ради Міністрів Української РСР від 5 серпня 1988 року № 221, від 13 грудня 1988 року № 379, постановою Ради Міністрів Української РСР від 3 листопада 1989 року № 273. URL: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/KP840281.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP840281.html) (дата звернення: 26.05.2021).
21. Постанова Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів Української РСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР» від 8 грудня 1966 р. № 900. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-66-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.05.2021).
22. Слюсаренко Н.В. Конкурси, змагання, олімпіади та виставки як засіб поліпшення трудової підготовки школярів (70-ті–початок 80-х років ХХ ст.). URL: <http://dspace.ksu.ks.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/12301/23.Слюсаренко%20Н.В.%20ТВО%202009.%20№%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 26.05.2021).
23. Трохименко К. У юних митців. *Радянська освіта*. 1958 р. № 36. С. 4.
24. Тукшин С.Е. Математические соревнования в СССР и России. *Компьютерные инструменты в школе*. 2011. Выпуск № 6. С. 5–12. URL: <http://ipo.spb.ru/journal/index.php?article/1429/> (дата звернення: 26.05.2021).
25. Ушманов Л. Огляд юних талантів. *Радянська освіта*. 1958 р. № 29. С. 2.
26. ЦДАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 6292. 113 арк.

27. Шумилович Б. Візуалізація утопії: ідея комуністичної праці на радянському кіно- та телеекрані у 1959–1960 рр. (приклад Львова). URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1173-bohdan-shumylovych-vizualizatsiia-utopii-ideia-komunistychnoi-pratsi-v-radianskomu-kino-ta-teleekrani-u-19591960-rr-pryklad-lvova> (дата звернення: 24.05.2021).

#### **Lavrut O.A. ACTIVITY OF SCHOOLCHILDREN OF THE UKRAINIAN SSR IN THE SECOND HALF OF THE 1940S – END OF 1980S**

*The activity of schoolchildren is due to the peculiarities of the development of childhood, which is characterized by play, search, research, art and other activities. They can initiate their own practices or adults can do it. It is in these educational institutions that students spent the most time, so their involvement in a variety of work is quite logical. They develop abilities, inclinations, talents. The period from the second half of the 1940s to the end of the 1980s was dynamic in this respect. Children had to be involved not only in class, but also in extracurricular and extracurricular activities, due to the need for their employment and their parents, on the other hand, the state tried to influence their consciousness by creating such institutions. But the children, due to their age, could not have guessed about it and were responsible for their own business. Among the events are Olympiads in academic subjects, competitions. The first were aimed at clarifying the level, first of all, of the intellectual development of schoolchildren and were local, regional, republican, and all-Union. They gained special momentum in the late 1950s and 1960s. Those criteria without ideological coloring, which were characteristic of this period, have reached a somewhat modified form to this day. The scale of the competition remains. Students were taught responsibility from childhood, which was manifested in the rotation of classes, compliance with established norms and rules of conduct, high performance in education. They declared “battle” for truants, schoolchildren who did not fulfill their duties. The appearance of the students also had to correspond to “a worthy Soviet pupils”. The most common forms of cultural and mass work were the organization of student evenings, children’s mornings, sports competitions, games, concerts, talks, competitions, exhibitions, excursions and hikes. Pupils took part in exhibitions of drawings, decorative and applied arts and each region showed its own original development, using different techniques and material, which was rich in land.*

**Key words:** school, pupils, teachers, USSR, competitions, contests, competitions, worldview.